

Бичков М.М.

Особистість у контексті формування і розвитку громадянського суспільства

У статті розкриваються теоретичні аспекти особистості та її ролі в розвитку громадянського суспільства. Акцентовується увага на тому, що між провідними соціальними суб'єктами – особистістю, громадянським суспільством і державою – складаються цивілізовані відносини рівноважної триєдності. Зазначається, що політична культура як реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій, зразків поведінки соціального суб'єкта є найважливішим істотним моментом громадянського суспільства.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, особистість, політична культура, свобода.

В статье раскрываются теоретические аспекты личности и её роли в развитии гражданского общества. Акцентируется внимание, что между ведущими социальными субъектами – личностью, гражданским обществом и государством – состоят цивилизованные отношения

равновесного триединства. Отмечается, что политическая культура как реализация политических знаний, ценностных ориентаций, образцов поведения социального субъекта является важнейшим существенным моментом гражданского общества.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, личность, политическая культура, свобода.

The article reveals theoretical aspects of the personality and its role in the development of civil society. It is emphasized that between the leading social actors – the individual, civil society and the state – there are civilized relations of the equilibrium triune unity. It is noted that political culture as the realization of political knowledge, value orientations, patterns of behavior of a social subject is the most important significant moment of civil society.

Key words: state, civil society, personality, political culture, freedom.

УДК 323.2

Бичков М.М.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та економічної теорії
Вінницького
торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету

Головною дійовою особою, основним ресурсом громадянського суспільства є людина. Людина як особистість – це індивід, який має певну систему потреб, інтересів і цінностей. Наявність можливостей реалізації цієї системи і перетворює людину на головного учасника суспільного розвитку, члена громадянського суспільства.

Основою громадянського суспільства виступає цивілізований, самодіяльний повноправний індивід. Отже, формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з розвитком ідеї індивідуальної свободи, визнанням самоцінності кожної окремо взятої особистості. Саме особистість з системою сформованих правових уявлень і переваг є реальним суб'єктом правової культури і правової поведінки.

Висвітленням різних аспектів активної діяльності особистості в процесі становлення і розвитку громадянського суспільства займалися такі вчені як В. Баранов, В. Дементьєв, В. Касьянов, А. Колодій, О. Просолович, А. Пряхін, О. Рєзнік, С. Сидоренко, Н. Стеблецова та інші. Розробки цих вчених слугують основою для подальших поглиблених досліджень указаної проблематики.

Метою статті є дослідження місця особистості та характеру її творчої діяльності в контексті формування і розвитку громадянського суспільства.

Введення інституту громадянського суспільства в лексикон сучасної політичної думки відобразило, насамперед, процес прискорення в соціумі норм індивідуальної та групової свободи особистості всупереч державному началу і структурам владного контролю. Крізь призму громадянського суспільства особистість і створювані особистостями

добровільні об'єднання розглядаються як самостійне джерело впливу в соціумі, протилежне державі та конкуруюче з нею. Фундаментальне протиставлення держави і громадянського суспільства утворюється в параметрах бінарних відносин примусу – свободи, патронажу – самодіяльності, контролю – самоконтролю [6, с. 191].

Істотною стороною громадянського суспільства є саморозвиток його соціальних суб'єктів, насамперед, великих класових, етнічних груп, і далі, аж до індивідів. У громадянському суспільстві вперше створюються соціальні умови – спочатку обмежені, потім все більш широкі – для суб'єктивізації особистості [5].

У довіднику «Соціологія: короткий енциклопедичний словник» наведено таке визначення: «Громадянське суспільство – асоціація вільних громадян, які взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм і суспільно узгоджених або вироблених регуляторів (компроміс і т. п.). Поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя щодо політичних структур і, насамперед, держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, сімейно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права і обов'язки особистості як необхідні умови її утвердження і самореалізації в суспільному житті. Поняття держави і громадянського суспільства теоретично розділяють цілісний соціальний організм на два взаємопов'язаних і взаємообумовлених аспекти – політичну і соціальну сферу життя» [3, с. 108]. Це значною мірою зумовлює двоєдність сутнісної визначеності особистості у громадянському суспільстві.

Як зазначає О. Резнік, ідея індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості об'єднує різні підходи до проблеми громадянського суспільства. І хоча концепція громадянського суспільства виходила з того, що це суспільство забезпечує права людини, а держава – права громадянина, в обох випадках йдеться про права особистості на самореалізацію як основної умови існування і громадянського суспільства, і правової держави. Таким чином, вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є сутнісна сторона особистості, а до складових елементів цієї конструкції належать усі численні інститути, що сприяють реалізації інтересів особистості [7, с. 69].

Процес становлення громадянського суспільства відбувається одночасно із ціннісними змінами, яких зазнають і людина, і суспільство, і держава. Передумовою безконфліктного розвитку відносин між людиною, суспільством і державою є певна рівновага, що гарантує незалежність індивіда від зазіхань ззовні за умови, що цей індивід узгоджує свою поведінку з інтересами суспільства і держави.

Відносини індивіда із суспільством коливаються в широкому діапазоні: від повного злиття (наприклад, буржуа XVIII століття повністю отожднював себе з усіма проявами громадянського суспільства) до абсолютного відчуження (пролетарі цього ж періоду відчували себе знедоленими, ізгоями, а відповідно до сучасної термінології – маргіналами). Ось чому саме через стосунки «індивід – суспільство», через ступінь самоідентифікації індивіда із суспільством затверджувалася громадянськість особистості [7, с. 70].

На особливий характер стосунків громадянського суспільства з державою і особистістю вказує А. Пряхін: «Громадянське суспільство змушене зберігати дистанцію і від держави, і від соціуму загалом, що свідчить про якісну своєрідність існування особистості в цій формі людського співжиття. Цей тип ідентифікації часто визначається через категорію «громадянство». Проте, громадянське суспільство не є простою сукупністю громадян. Насамперед тому, що публічний статус особистості є суто формальною характеристикою її соціальної діяльності» [6, с. 191]. Включеність індивіда в державно-організоване співтовариство може поєднуватися з його абсолютною залежністю від влади, з відсутністю можливостей для соціального самовираження у відкритій конкуренції з державою. Тому громадянство, яке є вираженням соціального статусу індивіда як агента публічної діяльності, нічого не говорить про конкретні рамки активності індивіда та її реальної спрямованості.

Але, підкреслюючи матеріальну основу активності особистості як суб'єкта громадянського суспільства, А. Пряхін відзначає, що її ідентичність неминуче доповнюється і тими рольовими наван-

таженнями, які висловлює той чи інший модус громадянськості і характеризує певний тип відносин громадянського суспільства з державою [6, с. 191].

У своїх дослідженнях В. Вітюк зауважує, що не слід плутати статус громадянина і статус члена громадянського суспільства: якщо перший визначає місце особистості в державі, то другий характеризує її позадержавні відносини і зв'язки. Держава забезпечує права людини як громадянина, а громадянське суспільство – його природні права [2, с. 46–47]. Якщо людина не володіє цивільною самосвідомістю, то вона не здатна стати повноцінним членом громадянського суспільства. Далі В. Вітюк приходиться до сумного висновку: історично нерозвинені народи, тобто, які не досягли певного рівня громадянськості, не в змозі сформувати громадянське суспільство, навіть якщо якась частина політичної еліти до цього прагне, спираючись на теорії та досвід інших країн.

Отже, виходить замкнуте коло: громадянське суспільство неможливе без особистостей, наділених громадянською самосвідомістю, а особистості з усвідомленою «громадянськістю» не можуть виникнути без соціалізації через посередництво громадянських інститутів.

Образ особистості як члена громадянського суспільства неминуче трансформується залежно від специфіки її взаємодії з державою, від певних функцій, здійснюваних державою в той чи інший момент. Інакше кажучи, щоразу залежно від розв'язуваних завдань взаємодія держави з громадянським суспільством приймає певну форму, створюючи соціальні простори зі специфічними структурними, організаційними і процесуальними характеристиками. Тому соціальна самодіяльність громадян, їх прагнення не тільки до максимально повної, а й вільної, повністю не регульованої державою реалізації своїх інтересів, кожного разу задають особливу стратегію дії громадянського суспільства загалом щодо держави [6, с. 191].

Однією з найважливіших умов життєдіяльності громадянського суспільства, на думку Н. Стеблецової, є високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи і здатності до повної самодіяльності під час включення в той чи інший інститут громадянського суспільства. Це досягається і реалізується в результаті тривалих процесів формування громадянської, правової та політичної культури. Політична культура проявляється в здатності та вмінні громадян визначати суспільні наслідки своїх дій, усвідомлювати за них свою відповідальність. Політична культура як реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій, зразків поведінки соціального суб'єкта є найважливішим істотним моментом громадянського суспільства [8, с. 90]. Саме в особистісну культуру людини вписані культурні традиції права і політики, які нерозривно

пов'язані з іншими сферами культури суспільства.

В якості головного механізму регуляції суспільного життя в громадянському суспільстві виступають цінності і зразки культури, а також виховані людиною в собі «прості» громадянські якості (гуманність, порядність, чесність, довіра, відповідальність тощо). Владні ж структури держави в цій регуляції також відіграють важливу роль.

Найважливішою ознакою будь-якого демократичного суспільства є соціально-економічне становище його громадян. Розвитку цієї якості сьогодні заважають бідність більшості населення нашої країни, зайнятого виключно вирішенням проблеми виживання; громадська пасивність – це, безумовно, і наслідок багатовікового придушення народної ініціативи та самодіяльності. Звідси нераціональна організованість і активність українців в політичному житті країни порівняно з європейськими народами.

Всюди, де реально утверджується громадянське суспільство, поступово створюється однорідний соціальний простір демократичних прав і обов'язків, свободи будь-яких форм діяльності та обміну, свободи особистої ініціативи і самодіяльності (якщо вона не завдає шкоди інтересам інших громадян і всьому суспільству), свободи передачі будь-якої політичної і культурної інформації (якщо вона не суперечить загальнолюдським нормам і цінностям). Ці ознаки соціальної однорідності можна перераховувати і далі, але вони зараз формуються і є найближчою перспективою індустріально розвинених країн. Сформоване в окремих країнах як одиничне і особливе, громадянське суспільство набуває всезагальності, універсальності і загальноконтинентального масштабу [4, с. 223].

Обов'язковою ознакою громадянського суспільства, підкреслює В. Касьянов, є пріоритет інтересів людини, громадянина над інтересами держави. Таке суспільство орієнтується на права, свободи та інтереси людини і громадянина в своїй діяльності, проголошуючи їх перевагу щодо інших матеріальних цінностей. Передбачається, що саме такий підхід і покликаний служити бар'єром на шляху всевладдя держави, її органів і посадових осіб, перешкоджати поглинанню державою суспільства, як це відбувалося в умовах тоталітарних режимів. У громадянському суспільстві, продовжує В. Касьянов, закладаються нові форми взаємин індивіда і держави, які, з одного боку, припускають тісну взаємодію один з одним, а з іншого – розмежування сфер діяльності, що виражається формулою: «авторитет влади – суверенітет особистості».

Громадянське суспільство визнає, що є відома сфера самоврядування і самовизначення особистості, в яку держава не має права втручатися – це суверенітет особистості. Буквально це означає, що не держава дарує права людині, а людина сама свідомо і відповідально користується сукупністю

невідчужуваних прав і свобод, даних їй суспільством. В основі суверенітету особистості, безсумнівно, лежить право розпоряджатися своїм життям і долею на власний розсуд. Без суверенітету не може бути і вільної, економічно і політично розкріпаченої особистості [5].

Проводячи тактику спільної співпраці, переговорів, узгоджувальних консультацій, громадянське суспільство створює і підтримує внутрішню збалансованість всієї соціальної системи. Між провідними соціальними суб'єктами (особистістю, громадянським суспільством і державою) складаються цивілізовані відносини рівноважної триєдності. У результаті переходу частини управлінських функцій від держави до самоврядних асоціацій громадян дисбаланс влади поступається місцем більш гармонійній моделі соціальної взаємодії. У результаті держава і особистість, що здаються спочатку несумісними соціальними величинами, знаходять, за наявності розвинутого громадянського суспільства, однакову суспільну цінність. А це своєю чергою сприяє активному протіканню процесів самоорганізації всередині всієї соціальної системи [1, с. 63].

Громадянське суспільство поступово і прямо сприяє тому, щоб держава і особистість ставилися один до одного з рівною взаємною повагою, воно активно сприяє зміцненню, стабілізації соціального порядку всередині цивілізаційної системи. Взаємна етична вимогливість і юридична відповідальність усіх учасників соціального «триалогу» – особистості, громадянського суспільства і держави – надають соціальному життю надзвичайно важливу системну якість, що називається цивілізованістю. На високому рівні розвитку цивілізаційної системи громадянське суспільство і держава виступають як дві рівною мірою необхідні один одному соціальні форми, які беруть рівнозначну участь у процесі самоорганізації суспільного життя. Постійно проводячи між собою взаємоповажний діалог, вони встановлюють відносини перманентної функціональної взаємодії, що має глибоко конструктивну природу. В умовах цієї соціальної взаємодії всі проблеми, що виникають, в тому числі й найгостріші, вирішуються не шляхом конфронтації, а через конструктивні діалоги, через пошук можливостей угод і компромісів [1, с. 63]. Тому громадянське суспільство змушене захищати від невинуватих бюрократичних та ідеологічних втручань ту сферу, де йде активна творча робота духу, відбуваються складні процеси моральних, естетичних, екзистенціальних, релігійних пошуків.

Отже, зріле громадянське суспільство, яке розгорнулося у всій повноті своїх можливостей, повинне оберігати внутрішнє, духовне життя особистості. Найважливіше завдання всіх формальних і неформальних інститутів громадянського суспільства полягає в тому, щоб забезпечувати

необхідний рівень соціалізованості і моральності. Але для цього самі інститути повинні перебувати на досить високому рівні соціальної зрілості, відповідати критеріям цивілізованості. Коли ж інститути громадянського суспільства, і, насамперед, сім'я та школа перестають справлятися з функціями вихователів, суспільство незмінно починає занурюватися в стан духовного, морального занепаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинин В.А. Политология. Энциклопедический словарь / В.А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 288 с.
2. Витюк В.В. Состав и структура гражданского общества как особой сферы социума / В.В. Витюк // Гражданское общество : теория, история, современность. – М., 1999. – С. 44–49.
3. Волович В.І. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під ред. В.І. Воловича – К., 1998 – 736 с.
4. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с.
5. Касьянов В.В. Теоретико-методологические проблемы осмысления понятия «гражданское общество» / В.В. Касьянов // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2014. – № 1. – Режим доступа: <http://online-science.ru/userfiles/file/cegjlgzg1howxgepdsalwfej7b9huzs.pdf>.
6. Пряхин А.С. Взаимодействие гражданского общества и государства : теоретико-методологический аспект / А.С. Пряхин // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 8. – С. 190–192.
7. Резник А. Личность и гражданское общество : опыт теоретического осмысления / А. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 68–79.
8. Стеблецова Н.Н. Формирование и развитие гражданского общества в Российской Федерации как важнейшая стратегическая задача / Н.Н. Стеблецова // Среднерусский вестник общественных наук. – № 2(7). – 2008. – С. 86–94.